

Гришин С.А.

аспірант

Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Київ)

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «МАЙНО» У ЦИВІЛЬНОМУ ТА ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Майно є одночасно двигуном,
засобом та ціллю всіх дій підприємства

Г. Ніклішин

У Конституції України зазначено, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ч. 1 ст. 41). Право приватної власності є непорушним (ч. 4 ст. 41) [1].

Згідно з ч. 1 ст. 316 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб [2].

Отже, право власності є правом особи на майно, тому для реалізації цього права потрібним є з'ясування змісту, який вкладається законодавством у саме поняття «майно».

Довідкові видання пропонують такі визначення:

- те, що знаходиться у чий-небудь власності, належить кому-, чому-небудь [18, с. 181];

- сукупність речей, цінностей, які належать певній особі або установі [17, с. 135];

- матеріальні блага, що є об'єктом права [25, с. 323].

Термін «майно» як юридичне поняття вживається у таких значеннях:

1) Певна річ або сукупність речей, у т.ч. гроші та цінні папери.

2) Сукупність речей та майнових прав (прав вимоги) певної особи (актив).

3) Сукупність прав та обов'язків певної особи, які характеризують її майнове становище [23, с. 551].

Як зазначає О.В. Дзера, «...правильне розуміння терміна «майно» у різних значеннях практично важливе для визначення конкретних прав та обов'язків сторін у правовідносинах, де майно виступає об'єктом права, потрібно щоразу визначати зміст даного терміна шляхом тлумачення тексту правової норми» [21, с. 314].

У Цивільному та Господарському кодексах України термін «майно» має таке формулювання:

- особливий об'єкт, яким вважається окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки (ст. 190 ЦК);

- сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів (ч. 1, ст. 139 Господарського кодексу) [3].

Отже, порівнявши визначення, можна дійти висновку про те, що поняття «майно» у Цивільному та Господарському кодексах (далі – *ГК*) мають певні відмінності.

Як зазначає з цього приводу І. Спасибо-Фатеева, в Господарському кодексі: а) використано більш широкий за зазначенням у порівнянні з «майном» термін «цінності»; б) встановлено їх критерії, зокрема, вказівкою на їхній вартісний характер; в) поняття майна (цінностей) поєднано їх обліком; г) відповідно до цього введено поняття майнового стану (ст. 145); д) передбачено різні правові режими цього майна» [24, с. 9].

Відмінність між цими визначеннями показано в *табл. 1*:

Таблиця 1

Поняття «майно» у Цивільному та Господарському кодексах України

Законодавчий акт	Стаття	Поняття «майно»	Складові поняття «майно»
Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV	ч. 1 ст. 190	окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки	- річ; - сукупність речей; - майнові права; - майнові обов'язки
Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV	ч. 1 ст. 139	сукупність речей та інших цінностей	- речі; - інші цінності

Розбіжності у визначеннях поняття «майно» між ЦК та ГК можна також відобразити за допомогою формули, запропонованої І. Спасибо-Фатеевою [24, с. 9]:

За Цивільним кодексом:

майно = речі + майнові права + майнові обов'язки.

За Господарським кодексом:

майно = речі + інші цінності;

майновий стан = майнові права + майнові обов'язки.

Варто зазначити, що у Податковому кодексі України (далі – *ПК*) термін «майно» вживається у тому ж значенні, що й у ЦК (ст. 14) [4].

Оскільки визначення поняття «майно» у ЦК та ГК не є тотожними, то постає необхідність у більш детальному аналізі положень цих кодексів з метою з'ясування змісту цього поняття.

Розглянемо спочатку положення Цивільного кодексу, в якому, як зазначалось вище, під майном розуміється окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Для того, щоби пояснити це формулювання, слід визначити, у якому розумінні тут вживаються терміни «річ», «майнові права та обов'язки».

Відповідно до ст. 179 ЦК річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки.

Водночас слід зазначити, що відповідно до ч. 2 ст. 190 ЦК майнові права є неспоживною річчю і визнаються речовими правами.

Тут можна припустити, що визнання майнових прав річчю суперечить самому поняттю «річ», якою, як зазначалось вище, є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки.

З цього приводу існує думка про те, що «визнання майнових прав річчю спростовує не тільки загальновизнані уявлення про речі як предмети (лише у переносному значенні як метафора слово «річ» вживається щодо явищ, які не є предметами матеріального світу), а й положення ст. 177, 179 ЦК» [20, с. 274].

Спробуємо з'ясувати, що саме слід розуміти під поняттям «майнові права» та «майнові обов'язки».

Майнові обов'язки в ЦК та ГК не мають окремого визначення. На думку І. Спасибо-Фатєєвої, майнові обов'язки є антиподами майнових прав, тобто обов'язки сплатити кошти, передати річ тощо [24, с. 10].

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» майновими правами, які можуть оцінюватися, визнаються будь-які права, пов'язані з майном, відмінні від права власності, у тому числі права, які є складовими частинами права власності (права володіння, розпорядження, користування), а також інші специфічні права (права на провадження діяльності, використання природних ресурсів тощо) та права вимоги [5].

Згідно з п. 1 Положення про валютний контроль, затвердженого постановою правління Національного банку України від 08.02.2000 р. № 49, майнові права — права вимоги особи за зобов'язаннями, за якими вона є кредитором [11].

У ЦК та ГК відсутнє визначення поняття «майнові права». Водночас у ч. 1 ст. 86 ГК згадуються певні майнові права: права користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будинками, спорудами, а також інші майнові права (включаючи майнові права на об'єкти інтелектуальної власності).

Отже, можна припустити, що під майновими правами слід розуміти будь-які права, пов'язані з майном, відмінні від права власності.

Тепер звернемо увагу на наступне: відповідно до ст. 190 ЦК складовою поняття «майно» є річ. Згідно зі ст. 181 ЦК речі поділяються на нерухомі (нерухоме майно, нерухомість) та рухомі. Відповідно до ч. 3 ст. 191 ЦК підприємство як єдиний майновий комплекс є нерухомістю. Оскільки підприємство є нерухомістю, нерухомість є річчю, а річ є майном, виникає питання, чи можна розглядати підприємство як майно?

Згідно із ч. 1 ст. 1030 ЦК, предметом договору управління майном можуть бути підприємство як єдиний майновий комплекс, нерухома річ, цінні папери, майнові права та інше майно. Виходячи з положень цієї статті підприємство як єдиний

майновий комплекс слід розглядати як майно.

Тому для глибшого розуміння поняття «майно» слід детальніше розглянути положення ст. 191 ЦК, згідно з якою підприємство є єдиним майновим комплексом, що використовується для здійснення підприємницької діяльності, і розуміється як об'єкт правовідносин. Тут слід звернути увагу на те, що ст. 167, ст. 169 цього ж кодексу, а також ст. 62 ГК, розглядають підприємство як юридичну особу, тобто суб'єкт правовідносин.

Щодо цього О.В. Дзера зазначає, що слушною є думка про те, що підприємство не може виступати у цивільному праві як суб'єкт правових відносин, оскільки цю функцію виконує суб'єкт цивільних відносин – юридична особа. Далі вчений доходить висновку про те, що коли підприємство передає в оренду своє майно, то виступає як юридична особа і як суб'єкт права, а коли воно саме є предметом договору оренди – то як майновий комплекс, тобто як об'єкт права [21, с. 316].

Проте можна припустити наступне. Якщо вважати підприємство юридичною особою, то воно ні в якому разі не може бути об'єктом права, оскільки, згідно зі ст. 91 ЦК, юридична особа здатна мати такі ж права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині. Тобто, якщо підприємство є юридичною особою, то воно наділене цивільною правоздатністю, але тоді не можна визнавати його об'єктом правовідносин, адже хіба об'єкт правовідносин може бути наділений цивільною правоздатністю? Напевно, що ні. Так чи інакше ця суперечність щодо врегулювання правового режиму підприємства потребує коригування.

Якщо звернутись до судової практики, то, наприклад, у постанові Вищого господарського суду України (далі – ВГСУ) від 25.09.2008 р. № 9/46, зокрема зазначено, що «...відповідач-1 передає у заставу підприємство, як єдиний майновий комплекс, до складу якого входять всі види його майна» [15]. Отже, суд розглядає підприємство у цьому разі саме як об'єкт правовідносин, який є єдиним майновим комплексом.

Постає питання, що ж є єдиним майновим комплексом?

У ч. 2 ст. 191 ЦК зазначено, що до складу підприємства як єдиного майнового комплексу входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом.

У ч. 3 ст. 66 ГК зазначено, що цілісний майновий комплекс підприємства визнається нерухомістю і може бути об'єктом купівлі-продажу та інших угод на умовах і в порядку, визначених ГК та законами, прийнятими відповідно до нього.

Отже, знову знаходимо розбіжності: ЦК визнає підприємство майновим комплексом, а ГК не отожднює поняття «підприємство» і «майновий комплекс». Також у ЦК вживається термін «єдиний майновий комплекс», а в ГК – «цілісний майновий комплекс». Тож спостерігаємо відмінність і на рівні термінології.

Відповідно до ч. 3 ст. 283 ГК цілісні майнові комплекси є господарськими об'єктами із завершеним циклом виробництва продукції (робіт, послуг), відокремленою земельною ділянкою, на якій розміщений об'єкт, та автономними інженерними комунікаціями і системою енергопостачання.

Для з'ясування змісту поняття «цілісний/єдиний майновий комплекс»

звернемось до судової практики. У постанові ВГСУ від 05.04. 2011 р. № 2/150 зазначено, що відповідно до ст. 4 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» цілісним майновим комплексом є господарський об'єкт з завершеним циклом виробництва продукції (робіт, послуг) з наданою йому земельною ділянкою, на якій він розміщений, автономними інженерними комунікаціями, системою енергопостачання. У разі виділення цілісного майнового комплексу структурного підрозділу підприємства складається розподільчий баланс. І далі: «...виходячи з системного аналізу чинного законодавства, цілісний майновий комплекс можна розглядати як складну річ, відповідно до ч. 1 ст. 188 ЦК України, і як складна річ він характеризується такими ознаками: складається із різних речей, складові частини яких не пов'язані між собою; сукупність речей утворює єдине ціле, яке використовується за загальним призначенням, але кожна з частин такої речі може використовуватись постійно за тим же призначенням, що і разом з усіма, не виконуючи при цьому щодо них ролі належності» [16].

Отже, ВГСУ розглядає цілісний майновий комплекс як складну річ.

Таким чином, під майном у ЦК розуміється річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки.

Далі розглянемо положення Господарського кодексу щодо поняття «майно».

ГК, на відміну від ЦК, поняття «майно» визначає як сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Таким чином, складовими поняття «майно» за ГК є: речі та інші цінності (включаючи нематеріальні активи). Отже, з'ясуємо зміст цих термінів.

Оскільки ГК не містить визначень вказаних понять, то звернемось з цього приводу до інших актів законодавства.

Відповідно до ст. 179 ЦК річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки.

Щодо поняття «нематеріальний актив», то ним, згідно зі ст. 14 ПК, є право власності на результати інтелектуальної діяльності, у тому числі промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані об'єктом права власності (інтелектуальної власності), право користування майном та майновими правами платника податку в установленому законодавством порядку, у тому числі набуті в установленому законодавством порядку права користування природними ресурсами, майном та майновими правами.

Згідно з Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку в державному секторі 122 «Нематеріальні активи», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 12.10.2010 № 1202, що набере чинності 01.01.2013 р., нематеріальний актив — немонетарний актив, який не має матеріальної форми та може бути ідентифікований [12].

Наступною складовою поняття «майно» за ГК є «інші цінності». Тому виникає запитання, що слід розуміти під цим поняттям? ГК не містить визначення терміна «цінності», проте називає складові поняття «майнові цінності». У ч. 2 ст. 139 ГК вказується, що *майнові цінності* залежно від економічної форми, якої набуває

майно у процесі здійснення господарської діяльності, належать до основних фондів, оборотних засобів, коштів, товарів. Отже, у ч. 1 цієї ж статті вживається поняття «цінності (які мають вартісне визначення)...» замість терміна «майнові цінності». Якщо припустити, що це тотожні поняття, то чому виникають розбіжності в термінології?

З метою усунення цієї суперечності пропонується частину 1 ст. 139 ГК після слів «майном у цьому кодексі визнається сукупність речей та інших...» доповнити словом «майнових», тобто «майном у цьому кодексі визнається сукупність речей та інших *майнових* цінностей ...».

Таким чином, поняття «майнові цінності», згадані у ч. 2 ст. 139, розкриватиметься у ч. 1 цієї ж статті.

Запропоновані зміни відображено у *табл. 2*.

Таблиця 2

Порівняльна таблиця щодо запропонованих змін до ч. 1 ст. 139
Господарського кодексу України

Частини ст. 139 ГК	Положення чинного ГК	Пропоновані зміни до ГК
ч.1 ст. 139	Майном у цьому кодексі визнається сукупність речей та інших цінностей...	Майном у цьому кодексі визнається сукупність речей та інших <i>майнових</i> цінностей...
ч. 2 ст. 139	Залежно від економічної форми...	Залишити без змін

Далі у ч. 3–7 ст. 139 ГК дається пояснення, що таке основні фонди, оборотні засоби, кошти та товари.

Основними фондами виробничого і невиробничого призначення є будинки, споруди, машини та устаткування, обладнання, інструмент, виробничий інвентар і приладдя, господарський інвентар та інше майно тривалого використання, що віднесено законодавством до основних фондів.

Оборотними засобами є сировина, паливо, матеріали, малоцінні предмети та предмети, що швидко зношуються, інше майно виробничого і невиробничого призначення, що віднесено законодавством до оборотних засобів.

Коштами у складі майна суб'єктів господарювання є гроші у національній та іноземній валюті, призначені для здійснення товарних відносин цих суб'єктів з іншими суб'єктами, а також фінансових відносин відповідно до законодавства.

Товарами у складі майна суб'єктів господарювання визнаються вироблена продукція (товарні запаси), виконані роботи та послуги.

Особливим видом майна суб'єктів господарювання є *цінні папери*.

Висловлюється думка, про те, що відносно «...поняття «основні фонди» необхідно зазначити, що ... законодавець ототожнює це поняття з поняттям «основні засоби» [22, с. 804].

Згідно із ст. 14 ПК, *основні засоби* - матеріальні активи, у тому числі запаси корисних копалин наданих у користування ділянок надр (крім вартості землі,

незавершених капітальних інвестицій, автомобільних доріг загального користування, бібліотечних і архівних фондів, матеріальних активів, вартість яких не перевищує 2500 гривень, невиробничих основних засобів і нематеріальних активів), що призначаються платником податку для використання у господарській діяльності платника податку, вартість яких перевищує 2500 гривень і поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом та очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких з дати введення в експлуатацію становить понад один рік (або операційний цикл, якщо він довший за рік).

Відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 27.04.2000 р. № 92 *основні засоби* — матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік) [13].

У законодавстві про бухгалтерський облік замість терміна «оборотні засоби» вживається термін «оборотні активи» [19, 258]. Згідно з п. 4 Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 2 «Баланс» (Форма № 1), затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87 [14], *оборотні активи* — грошові кошти та їх еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації чи споживання протягом операційного циклу чи протягом дванадцяти місяців з дати балансу.

Щодо визначення поняття «кошти» у чинному законодавстві, то воно збігається із запропонованим у ГК:

- кошти — гроші у національній або іноземній валюті чи їх еквівалент (ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність») [6];
- кошти - гривня або іноземна валюта (ст. 14 ПК).

Поняття «товари» за ГК — це вироблена продукція (товарні запаси), виконані роботи та послуги.

Згідно із законодавством вироблена продукція це:

- загальний обсяг продукції, видобутої відповідно до угоди про розподіл продукції і доставленої у пункт виміру (ст. 1 Закону України «Про угоди про розподіл продукції») [7];

- загальний обсяг продукції, видобутої відповідно до угоди про розподіл продукції і доставленої в пункт виміру (ст. 14 ПК).

Щодо визначення у законодавстві понять «робота» та «послуги», то *робота* — діяльність виконавця, результатом якої є виготовлення товару або зміна його властивостей за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб (ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів») [8].

послуга — діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб (ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів»).

послуга — результат економічної діяльності, яка не створює товар, але продається та купується під час торговельних операцій (ст. 1 Закону України «Про стандарти».

технічні регламенти та процедури оцінки відповідності») [9].

Під поняттям «*цінні папери*» слід розуміти — документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника, та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що випливають із цих документів, іншим особам (ч. 1 ст. 3 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок») [10].

Зважаючи на те, що згідно з ЦК складовими поняття «майно» є, зокрема, майнові права та обов'язки, слід також розглянути визначення терміну «майновий стан», що міститься у ст. 145 ГК.

Майновий стан суб'єкта господарювання визначається сукупністю належних йому майнових прав та майнових зобов'язань, що відображається у бухгалтерському обліку його господарської діяльності відповідно до вимог закону (ч. 1 ст. 145 ГК).

Оскільки ЦК містить термін «майнові обов'язки», а не «майнові зобов'язання» постає питання, чи є тотожними у контексті цієї статті ГК поняття «майнове зобов'язання» та «майновий обов'язок»?

Якщо ці поняття є тотожними, то можемо припустити, що під майновим станом суб'єкта господарювання слід розуміти сукупність належних йому майнових прав та майнових обов'язків.

Таким чином, якщо проаналізувати зміст поняття «майно» у цивільному та господарському законодавстві, можна дійти висновку, що згідно з ЦК *майно* — це річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки, а відповідно до ГК *майно* — це сукупність речей та інших цінностей. Отже, визначення терміна «майно» у цих кодексах є різними: Цивільний кодекс пояснює його з точки зору права, а Господарський кодекс — економіки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30, ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України, 2003. — № 40—44, ст. 356.
3. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України, 2003. — № 18, 19—20, 21—22.
4. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.
5. Закон України від 12.07.2001 р. № 2658-III «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.
6. Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III «Про банки і банківську діяльність» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.
7. Закон України від 14.09.1999 р. № 1039-XIV «Про угоди про розподіл продукції» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.
8. Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII «Про захист прав споживачів» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.
9. Закон України від 01.12.2005 р. № 3164-IV «Про стандарти, технічні регламенти

- та процедури оцінки відповідності» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.
10. Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV «Про цінні папери та фондовий ринок» // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.
 11. Положення про валютний контроль, затверджене постановою правління Національного банку України від 08.02.2000 р. № 49 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.
 12. Національне Положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 122 «Нематеріальні активи», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 12.10.2010 р. № 1202 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.
 13. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 27.04.2000 р. № 92 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.
 14. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 «Баланс» (Форма № 1), затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.
 15. Постанова Вищого господарського суду України від 25.09.2008 р. № 9/46 // <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2156147>.
 16. Постанова Вищого господарського суду України від 05.04.2011 р. № 2/150 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/14881673>
 17. Короткий тлумачний словник української мови. — К., 1978.
 18. Лопатин В.В., Лопатина Л.Е. Малый толковый словарь русского языка / В.В. Лопатин, Л.Е. Лопатина. — М. : Русс. яз., 1990. — 704 с. — (Малая б-ка словарей русс. яз.).
 19. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України: / О.А. Беляневич, О.М. Вінник, В.С. Щербина [та ін.] / за заг. ред. Г.Л. Знаменського, В.С. Щербини. – 3-те вид., переробл. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 776 с.
 20. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України. У 2 т. / відп. ред. В.Г. Рогань. – 2-ге вид. — Х. : Фактор, 2010. — Т. 1. — 800 с.
 21. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. — 4-те вид., перероб. і допов. — К. : Юрінком Інтер, 2011. — Т.1. — 808 с.
 22. Рудинська Т.П. Особливості правового режиму майна громадських організацій як суб'єктів господарського права // Форум права, 2011. — №2 С. 803 – 809.
 23. Севрюкова І.Ф. Майно // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2001. — Т. 3; К. – М., 2001. – 792 с.; іл.
 24. Спасибо-Фатеева І. / Поняття майна, майнових та корпоративних прав як об'єктів права власності // Українське комерційне право, 2004. — № 5. — С. 9 – 18.
 25. Український Радянський Енциклопедичний Словник: в 3 т. / редкол.: А.В. Кудрицький (відп. ред.) та ін. – 2-е вид. — К. : Голов. ред. УРЕ, 1987. — Т. 2. — 736 с.; іл.